

המושלתת האם דינו כבכור?

הריח ברירית האף שבחלק העליון של הנחיר. שטחו של אזור ההרחה בכל אחד מהנחיריים הוא כ-2.5 סמ"ר.

יש מי שכתבו, שאין להתיר לכתחילה השתלת רחם מאשה זרה, בגלל חששות ובעיות הלכתיות שונות¹¹⁴.

עצב ההרחה – קצות העצב ברירית ההרחה יוצאים מהאף בצורה של עצב ההרחה⁵, שהוא העצב הגולגולתי מספר 1. חומרים כימיים במצב גאזי, המגיעים בריכוז מתאים לריירית ההרחה, מגרים את הקולטנים ומפעילים אותם.

ריח

א. הגדרת המושג

חוש הריח מופעל על ידי גזים שנודפים מחומרים שונים, הוא נקלט בריריות האף, עובר דרך עצבי הריח למוח, ושם הוא מתפרש כתחושה מיוחדת של ריח.

גירוי הריח הכימי – מספר הריחות שהאדם מסוגל להבחין הוא רב מאד, והוא משתנה בהתאם לאופי החומר הנדיף ולסגולות שונות שלא כולם הובררו כל צרכם.

באופן מושאל משמש מושג הריח להבחנה של דברים הקורים מרחוק, כגון 'ריח מלחמה'¹. כמו כן משמש המושג באופן מושאל לדבר קטן, לשמץ דבר או זכר לדבר, כגון ריח הגט². מי שהמאיס את זולתו על אחרים הוא מבאיש את ריחו³.

מרכז הריח המוחי – הגירוי הכימי ברירית ההרחה מותמר לאנרגיה חשמלית, ועובר דרך עצב ההרחה למרכז ההרחה המוחי באונה הקדמית⁶. באזור זה מקבל הריח פרשנות מודעת, וניתן להבחין בחומרים שונים בהתאם לריחם המיוחד להם.

מי שאין לו חוש ריח נקרא תותרן⁴.

ב. רקע מדעי

הפרעות בחוש הריח – יש מצבים של ירידה בחוש הריח⁷, ומצבים של היעדר

יריית האף – האדם קולט את גירוי

ואם עשו לה השתלת רחם חייבת להודיע על כך לפני נשואיה, ואולי אסור לה כלל להינשא. [1] איוב לט כה. [2] יבמות נב א; גיטין פו ב. ואולי משום שחוש הריח מושפע מכמות קטנה ביותר של חומר נדיף. [3] שמות ה כא. [4] ב"ב קמו א, על פי חי' הר"י מיגאש ויד רמה שם. וראה בפירוש הרשב"ם שם, שזה מצב של חולי, וכן כתב בערוך ע' תתר (ג). [5] olfactory nerve. [6] rhinecephalon. [7] hyposmia.

עמ' פו-קט; שו"ת ציץ אליעזר ח"ז סי' מח פ"ה אות טז, וח"י סי' כה פכ"ו אות ג. שהולד הוא בן האשה המושלתת. וראה באריכות דיון היסטורי-רפואי והלכתי בסוגיא זו במאמרים – Reichman E, *Tradition* 33(1):31, 1998; Reichman E, *Tradition* 37:2, 2003. [114] ראה בתשובות בהערה קודמת, ובמיוחד ראה בשו"ת ציץ אליעזר שם, שלכתחילה אסור להוציא רחם מאשה אחת ולהשתילה באחרת,

חומרי ריח במקרא — מצינו במקרא חומרים שונים הנותנים ריח טוב¹²: אהלים¹³, בשמים¹⁴, גפנים סמדר¹⁵, דודאים¹⁶, מור¹⁷, נרד¹⁸, עצי הלבנון¹⁹, קינמון²⁰, קרבנות העולים באש²¹, שדה²², שמנים²³, תפוחים²⁴.

חומרי ריח בתלמוד — אף בתלמוד מצינו חומרים שונים שנותנים ריח טוב²⁵: אהלים²⁶, אפרסמון²⁷, אתרוג²⁸, הדס²⁹, וורד³⁰, חבוש³¹, יין³², מוגמר³³, מושק או מוסק³⁴, סיגל³⁵, סמלק או יסמין³⁶, פלייטון³⁷, פרח לבן³⁸, קטורת ועשרת סממניה³⁹, קינמון⁴⁰, תפוחים⁴¹.

ומצינו בחז"ל חומרים שונים שנותנים ריח רע: בית הכסא⁴², זיעה⁴³, זפת⁴⁴, חלבנה⁴⁵, שום⁴⁶, שטף של עזים⁴⁷, ריח כנפיים נשרפות⁴⁸.

חוש הריח לחלוטין⁸ באופן זמני או קבוע. הדבר יכול לנבוע מפגיעות שונות ברירת ההרחה באף, בעצב ההרחה, או במרכז ההרחה המוחי.

ריח רע מהפה⁹ — מצב רפואי שכיח, הנובע במרבית המקרים מתהליכים נמקיים בפה בגלל זיהומים חיידקיים. בתהליכים אלו נוצרים חומרי פירוק שחלקם נותנים ריח רע. המקור העיקרי לבעיות אלו היא הלשון, אך גם החניכיים יכולים להיות מקור לריח הרע. יובש בפה, בעיקר לאחר צום או שינה, אף הוא מקור לריח רע. בניגוד למקובל באופן עממי אין הקיבה מהווה מקור לריח רע מהפה¹⁰.

ג. הריח במקרא ובחז"ל

האף — חוש הריח נקלט באף¹¹.

האפרסמון שהיו מצויים בה. [28] ברכות מג ב. [29] ברכות מג א. [30] ירושלמי שביעית ז ב; שם ז; טושו"ע או"ח רטו ג. [31] ברכות מג ב. [32] ע"ז סו ב. [33] משנה ברכות ד ו, והיינו בשמים הנתונים על על גבי מחתה של גחלים, ונקרא מוגמר על שם הגחלים — ראה תויו"ט שם. [34] ברכות מג א; טושו"ע או"ח רטו ב. וראה במ"ב שם סק"ז. [35] ברכות מג ב. [36] ברכות מג ב. [37] כלים ל ד; סנהדרין קח א; ע"ז לה ב. [38] ירושלמי שביעית ז ב. וראה בפירושו של י. פליקס שם, שהכוונה לשושן צחור. [39] יומא לט ב; כריתות ו ב. וראה יומא שם, ותמיד ל ב, עד כמה היתה עוצמת הריח הזה. [40] שבת סג א. [41] תענית כט ב. וראה עוד רשימת בשמים נותני ריח טוב בטושו"ע או"ח סי' רטו. [42] ברכות נג א. [43] נדרים נה ב. [44] סוטה יב א. [45] כריתות ו ב. [46] ברכות נא א; שבת לא ב; סנהדרין יא א. [47] בראשית רבה סה כב. [48] ויקרא רבה ג ה.

[8] anosmia. [9] halitosis. [10] ראה — Rosenberg M, *J Am Den Assoc* 127:475, 1996. [11] תהלים קטו ו. וראה ע' אף. [12] לפי סדר א-ב. [13] משלי ז יו. [14] שמות ל כג; שה"ש ד י. [15] שה"ש ב יג. [16] שה"ש ז יד. וראה עירובין כא ב. [17] משלי ז יו. [18] שה"ש א יב. [19] הושע יד ז; שה"ש ד יא. [20] משלי ז יו. [21] ריח הנחוח — בראשית ח כא; שמות כט יח; ויקרא א יג; במדבר כח ב. [22] בראשית כז כז. וראה תענית כט ב, שהיינו שדה תפוחים. [23] שה"ש א ג; שם ד י. [24] שה"ש ז ט. תיאור מפורט ומדעי על כל המקורות הצמחיים של בשמים ראה בספרו של י. פליקס, עצי בשמים יער ונוי — צמחי התנין וחז"ל, נד' תשנז/1997. [25] לפי סדר א-ב. [26] סנהדרין קה ב, על פי במדבר כד ו. [27] ברכות מג א. נקרא גם קטף — ירושלמי שביעית ז ב, ובפירושו של י. פליקס שם. וראה רש"י מ"ב לט ב, רש"י ברכות מג א ד"ה שמן, ורד"ק יחזקאל כז יז, שהעיר יריחו נקראת כך על שם ריחם הטוב של עצי

ד. פרטי דינים – מנהגים בשימוש של ריח טוב –

בזמן התלמוד נהגו מנהגים שונים בשימוש של ריח טוב: רגילים היו להביא שמן מבושם בכשמים בסוף הסעודה, כדי לסוך את הידיים המזוהמות⁴⁹; היו נוהגים לגמר את הכלים, היינו לבשם בעשן בשמים את הבגדים לריח טוב⁵⁰; בחנויות שמוכרים שבהן בשמים היו נוהגים לשים דברים עם ריח טוב כדי למשוך קונים לחנות⁵¹.

ריח רע מהפה היה נחשב לדבר שלילי, ולכן נתנו עצות שונות למניעת מצב זה: אכל כל מאכל ולא אכל מלח, שתה כל משקין ולא שתה מים, ביום ידאג מן ריח הפה⁵². אמנם יש מי שכתב, שנוהגים שלא להיזהר באכילת מלח ושתיית מים אחר הסעודה, מפני שבדרך כלל יש במאכלים עצמם מלח ובמשקים יש מים⁵³; האוכל עדשים כל יום, הרי זה קשה לריח הפה⁵⁴; היו שמים פלפל או גרגירי מלח בתוך הפה, מפני ריח הפה⁵⁵.

הנאה לנשמה – חז"ל החשיבו את הריח כדבר הגורם הנאה לנשמה ולא לגוף⁵⁶.

דיני דברים שבקדושה בנוכחות ריח רע – ראה ערך בית חולים.

אוכל לשמש – כל דבר שמביאים לפני האדם שיש לו ריח, והאדם תאב לו, צריך לתת מיד לשמש בסעודה⁵⁸, ומספיק לתת לו דבר מועט⁵⁹. מידת חסידות לתת לו מיד מכל מין ומין⁶⁰. ודין זה נכון גם בסתם אדם אף שאינו המשמש בסעודה⁶¹.

ברכת הריח – מברכים על הריח ברכת הנהנין המיוחדת לו⁶², והיינו דווקא ריח טוב⁶³. אם היה זה שיש להריח עץ או מין עץ, מברך 'בורא עצי בשמים'; אם היה עשב או מין עשב, מברך 'בורא עשבי

שבות יעקב ח"ג סי' כ. [57] בן איש חי, שנה א, פר' בא, סקט"ז. [58] כתובות סא א; רמב"ם ברכות ז ז; טוש"ע או"ח קסט א. [59] מ"ב שם סק"ג. [60] טוש"ע שם. וראה בבא"ה"ל שם ד"ה כל דבר. [61] ביאור"ל שם ד"ה לשמש. [62] ברכות מג א-ב; ירושלמי ברכות ו ו; רמב"ם ברכות פ"ט; טוש"ע או"ח סי' רטז. [63] ריף ורא"ש ברכות שם. וראה שו"ת באר משה ח"ג סי' נד אות ג.

[49] ברכות נג א. [50] ברכות שם. וראה שם, שבטוריה היו נוהגים לעשות זאת בערבי שבתות, ובציפורי – במוצאי שבתות. [51] ברכות שם. [52] ברכות מ א; טוש"ע או"ח קעט ו. [53] רמ"א או"ח קע כב. ואולי מטעם זה לא הביא הרמב"ם דין זה. [54] ברכות שם; רמב"ם דעות ד ט. [55] שבת סד ב. וראה עוד על ריח רע מהפה בתלמוד – Shifman A, et al, *IMAJ* – 4:843, 2002. [56] ברכות מג ב. וראה שו"ת

בשמים'; אם לא היה לא מן העץ ולא מן האדמה, מברך 'בורא מיני בשמים'; אם היה פרי הראוי לאכילה, מברך 'שנתן ריח טוב בפירות'; ועל הכל אם בירך 'בורא מיני בשמים' — יצא⁶⁴.

יש מי שכתב, שאם לא בירך ברכת הריח לפני ההרחה, יברך אחריה תוך כדי דבור⁶⁹.

אם יש לו ספק איזה מברכות הבשמים מברך, יברך 'בורא מיני בשמים'⁶⁵, ואם בירך 'שהכל נהיה בדברו' על בשמים שיש לו ספק בברכתם — יש אומרים שיצא⁶⁶; ויש אומרים שלא יצא⁶⁷.

אין מברכים ברכה אחרונה על ריח⁷⁰. על ריח המתחדש משנה לשנה, נחלקו אחרונים אם יברך שהחיינו⁷¹, ולפיכך יברך בלא שם ומלכות⁷².

חומרי בשמים מודרניים אינם מיוצרים עוד מחומרים טבעיים מעולם הצומח והחי, אלא הם מופקים מסינטזה של חומרים כימיים שונים. בשמים אלו אינם מכילים חומרים מוצקים הנראים לעין, היינו שאין להם עיקר, ולעתים אף עשויים מחומרי יסוד שכשלעצמם יש להם ריח רע, אלא שבתהליך הסינתזה הם מקבלים את הריח הטוב. לפיכך אין מברכים עליהם

מי שאין לו חוש הריח — לא יברך ברכת הנהנין על בשמים⁷³. ולפיכך, מי שאין לו חוש ריח, אינו מברך על הבשמים בהבדלה. יש מי שכתב, שבמקרה כזה אינו יכול לברך על הבשמים אפילו להוציא את בני ביתו⁷⁴; ויש אומרים, שאם נתכווין להוציא בני ביתו הקטנים, או להוציא מי שאינו יודע לברך, רשאי לברך על הבשמים, אף שהוא עצמו אינו יכול

[64] ברכות, רמב"ם וטושו"ע שם. נחלקו ראשונים בהגדרה של עץ או עשב ביחס לברכת הריח, אם הוא זהה להגדרה זו ביחס לברכות הנהנין או שהוא שונה — ראה פירושי הר"ח, הרא"ה, הרי"ד והריטב"א על הסוגיא בברכות מג ב, ריא"ז בשלטי הגבורים על הרי"ף ברכות דל"א ע"ב, אבודרהם עמ' שלח, ועוד. וראה באריכות בביאור"ל סי' רטז ס"ג ד"ה עצי בשמים. [65] רא"ש ברכות פ"ו סי' לו; ט"ז או"ח סי' רטז סק"ג. [66] פרמ"ג או"ח סי' רטז במשב"ז סק"ג ובא"א סק"יט; שד"ח מערכת ברכות, סי' א אות ג. וראה תוס' ברכות מג א ד"ה ועל ההדס; מרדכי ברכות סי' קמז; מאירי ברכות שם; שו"ת באר משה ח"ג סי' נד. [67] שו"ת בית יהודה סי' מב. וכן משמע דעת המ"ב סי' רטז סק"ג. וראה ברכ"י או"ח סי' רטז אות ד. וראה באריכות פרטי דינים הנוגעים לברכות הריח — בגמ' ברכות, רמב"ם וטושו"ע שם; אנציקלופדיה תלמודית,

כרך ד, ע' ברכת הריח, עמ' תקצה ואילך; הרב א.א. שמש, ספר רפאל, עמ' תקצד ואילך. [68] הגרש"ז אויערבאך, הובאו דבריו בשמירת שבת כהלכתה, פ' ס"א הע' לב, ובס' הליכות שלמה ח"א פכ"ג סל"ו, וראה בהע' נד שם; ילקוט יוסף, ח"ג סי' ר"ז סע' ג. וראה עוד בס' זואת הברכה, בירור הלכה, סי' מג. [69] הליכות שלמה שם, סל"ח. [70] נידה נב א ורש"י שם ד"ה ריחני; טושו"ע או"ח רטז א, ומג"א שם בשם הכלבו. וראה עוד באו"ש ברכות פ"א; חזו"א או"ח סי' כח סק"ד. [71] ראה מג"א סי' רטז סק"א וסי' רכה סק"א; באה"ט שם סק"א; שו"ת שבות יעקב ח"ב סי' לו; דברי חמודות ברכות פ"ו אות קב; שע"ת רס"י רטז. [72] סדר ברכות הנהנין לבעל התניא סופי"א. וראה מ"ב סי' רכה סקט"ז, שנהגו שלא לברך שהחיינו. [73] טושו"ע או"ח רצו ה; שו"ת תרומת הדשן, פסקים וכתבים, סי' רד. [74] רבנו אפרים, הובא

ריח⁸⁵, ולפיכך מותר להכניס לאוכלים כל מיני תבלינים⁸⁶.

פסה — ריח של חמץ בפסח, כגון שהיה צלי שמן וככר יחד בתנור, שהשמן מפטם את הככר, וחוזר הככר ונותן ריח בצלי — יש מקילים, ויש מחמירים⁸⁷.

בענייני יורה דעה

איסור והיתר — איסור שנצלה ביחד עם היתר בתנור אחד — יש אומרים, שאין האיסור אוסר את ההיתר בריחו, ויש חולקים⁸⁸, והוא תלוי במחלוקת אם ריח הוא דבר ממשי או לא⁸⁹. ומכל מקום אם דבר חריף של היתר נצלה עם איסור, כגון בצל שנצלה עם בשר נבלה בתנור — אסור⁹⁰.

בשר בחלב — אפה פת עם צלי בשר בתנור, ויש בה ריח של בשר, אסור לאוכלה עם חלב⁹¹.

דברים אסורים — יש מי שכתב, שמותר לטעום בפה ריח של דברים

להריח⁷⁵. בשיטה זו — יש הסבורים, שיכול להוציא דווקא קטנים ולא גדולים⁷⁶; ויש הסבורים, שיכול להוציא גם הגדולים⁷⁷. יש מי שכתב, שלא דווקא מי שאין לו כלל חוש הריח, אלא אפילו אם הוא מצונן, ולכן אינו יכול להריח באופן זמני, לא יברך ברכת הריח⁷⁸.

שבת — מותר ללעוס בשבת מין שרף היוצא מן האילן שיש לו ריח טוב (מצטייני) כדי לסלק את ריח הפה⁷⁹.

מותר לשטוף את הפה במי-פה בשבת, אבל צריך להכניס מבעוד יום, כי יש איסור מוליד ריח במים⁸⁰.

אסור להוליד ריח בשבת וביום-טוב, היינו שאסור להכניס ריח בדבר שלא היה בו ריח⁸¹. יש מי שכתב, שיש איסור מוליד ריח באדם⁸²; ויש מי שכתב, שאין איסור מוליד ריח בבשר אדם בשבת⁸³. ומכל מקום לכל הדעות יש איסור מוליד ריח בשבת באוכל או בבגדים⁸⁴. ואם על ידי הוספת ריח למאכל הוא משביח את טעמו או מכשירו לאכילה, אין בזה איסור מוליד

[82] ט"ז או"ח סי' תקיא סק"ח. [83] שו"ת חכם צבי סי' צב. [84] ראה רמ"א או"ח תקיא ד; ט"ז ומג"א סוסי' תקיא; מ"ב סי' שכב סק"ח; מ"ב סי' תקיא סק"ז. וראה עוד בשמירת שבת כהלכתה פט"ו סע"ו. [85] טוש"ע או"ח תקיא ד; מ"ב שם סקכ"ד. [86] שמירת שבת כהלכתה פי"א סל"ט. [87] ראה רמ"א או"ח תמו"א; מ"ב שם סק"ט-יג. [88] ראה פסחים ע"ב; רמב"ם מאכלות אסורות טו לג; טוש"ע יו"ד ק"א; רא"ש פרק בתרא דע"ז סי' ח. [89] ראה גם ע"ז סו"ב. [90] מרדכי חולין פ"ז סי' תרסו; או"ח כלל ל"ט דין כא; רמ"א יו"ד ק"א. וראה בדרכ"ת שם סקל"ה. [91] רי"ף חולין פ"ז. וראה

בטור או"ח סוסי' רצו. [75] טוש"ע או"ח רצו ה, ובשם הרא"ש שם. וראה בשו"ת חלקת יואב מהדו"ק, אונס, סי' ד. [76] כן משמע משו"ת תרומת הדשן, פסקים וכתבים, סי' רד. [77] ב"י שם; שו"ת שבות יעקב ח"ג סי' כ. וראה שו"ת משברי ים לאאמור"ר סי' ע אות ב. [78] כף החיים סי' רצו סקל"ד; שו"ת באר משה ח"ג סי' נד; שמירת שבת כהלכתה פס"א ס"ה. [79] רמב"ם שבת כא כד; טוש"ע או"ח שכח לו. וראה במ"ב שם סקקט"ז, שמשום ריח הפה אין זה נקרא רפואה. [80] שערים המצויינים בהלכה, סי' צא סק"ד. [81] ביצה כב ב; רמב"ם יו"ט ד ו; טוש"ע או"ח תקיא ד, וברמ"א שם.

אסורים⁹².

הנבלות ואת הקברות ואת הבורסקי מן העיר חמישים אמה, משום הריח הרע⁹⁹.

בשר ודגים – אין לצלות בשר עם דגים משום ריח, אבל בדיעבד מותר⁹³.

בעניינים עתידיים

קטורת – אסור לקטר את הבית בעשב שיש לו ריח טוב, מפני שנראה כמקטיר לשד, אלא אם כן עושה כך כדי להסיר ריח רע⁹⁴.

קרבן עולה צריך שתהא מחשבתו בשעת שחיטה בין השאר לכך שהקטרתו היא לשם ריח בלבד, ושריח זה נחת רוח לפני השם¹⁰⁰.

בענייני אבן העזר

גירושין – מי שיש לו ריח רע מהחוטם או מהפה, כופים אותו להוציא את אשתו ולתת כתובתה⁹⁵.

מעילה – ריח של הקדש לא נהנים ממנו, אבל אין בו משום מעילה; והיינו דווקא כשהריח את הקטורת אחר שעלתה התימורת, אבל אם הריח בקטורת כשתעלה התימורת, יש בו מעילה¹⁰¹.

מום באשה – ריח רע, וזיעה וריח הפה הם מהמומים הפוסלים נשים, שאם קידש אדם אשה על מנת שאין בה מומים, ונמצאו בה דברים אלו, אינה מקודשת⁹⁶.

רפואה

א. הגדרת המושג

אשה שאין לה חוש הריח כלל, נחלקו הפוסקים אם מצב כזה הוא מום באשה שמאפשר לבעל לגרשה, אם לאו⁹⁷. ומכל מקום יש מי שכתב, שהיעדר חוש הריח הוא מום רק באשה ולא באיש⁹⁸.

מדע הרפואה עוסק בהבנת מחלות בני אדם, בדרכי מניעתן, ובריפויין.

בענייני חושן משפט

מטרות הרפואה כוללות מניעת מחלות, פציעות, מומים, כאב, או סבל; ריפוי מחלות, פציעות, או מומים עד להבראה מלאה, או לפחות עד שיפור חלקי; שיקום

הרחקת ריח רע – מרחיקים את

באוצה"פ שם. [97] ראה אוצה"פ סי' לט סקל"א. אות ז; פסקי דין רבניים, ח"ח עמ' רסא. [98] ראה שו"ת חות יאיר סי' רכ. [99] ב"ב כה א; רמב"ם שכנים י ג; טוש"ע חו"מ קנה כג; טוש"ע יו"ד שסה ב. וראה ש"ך שם סק"ב. [100] זבחים מו ב; רמב"ם מעשה הקרבנות ד יא. [101] פסחים כו א; כריתות ו א; רמב"ם

ר"ן נדרים נב א. [92] שו"ת הריב"ש סי' רפח. [93] או"ה כלל לט דין כה; רמ"א יו"ד קטז ב. וראה בש"ך שם סק"א ובט"ז שם סק"ב. [94] טוש"ע יו"ד קעט יח; ש"ך שם סק"א. [95] כתובות עז א; רמב"ם אישות כה יא; טוש"ע אבהע"ז קנד א. [96] כתובות עה א; רמב"ם אישות ז ז; טוש"ע אבהע"ז לט ד. וראה